

חכמה, בינה, דעה. (*)

במערבא אמרי: דרא ביה כולה ביה, דלא דא ביה, מה ביה?
 דא קני מה חסרי, דא לא קני, מה קני?
 (נדרים מ"א, ע"א)

א.

בגמ' נדרים מ"א ביארו חז"ל את הפסוק: „ועבדת את אויביך ברעב ובצמא ובעירום ובחסר כל” בכמה פנים, רב נחמן אמר בחסר כל – בלא דעה ואמר אביי נקטינן אין עני אלא בדעה, במערבא אמרי: דרא ביה כולה ביה, דלא דא ביה מה ביה? דא קני מה חסרי, דא לא קני, מה קני? כך היה שגור בפי בני מערבא, כי רק זדה האיש שיש לו דעה יש לו כל ומי שאין לו דעה, אף שיהיו לו כל הרברים שבידם לתת אושר לאדם, אין לו כלום. ולא רק אמרה היא במערבא, אלא כך ביארו חכמינו את דברי התורה, כי זהו „בחסר כל”.

מהי דעה זו אשר בלעדה, אם גם הכל ימצא ברשות האדם, עני הוא, ומציאותה מעשרת ומאשרת אותו? סולם העליה ג' מדרגות יש לו: חכמה, בינה, דעה. האוגר ומאסף ידיעות החכמה בכמות מרובה חכם הוא, למעלה מזה היא הבינה, אם אלו הידיעות, אשר רכש לו האדם, נסדרו במערכי הלב, נצטירו בשכלו, מרגיש הוא ידיעות אלו במלא רחבן והקיפן ומבין דבר מתוך דבר, לזה נבון יקרא. העולה על כולן היא הדעת, כשהחכמה, שנתרחבה ונצטיירה בלבו של האדם ע"י הבינה, מתאגדת ומתאחדת עם כל מציאותו ומהותו, עד כדי להחליט כי ידיעה זו אמת מוחלטת היא, להנהיג אותה בכל הלך חייו ועל פיה לפלס מעגלו ולכוונן צעדיו ואחרת בעדו אין. זאת היא מדת הדעת ותולדה היא מהראשונות – חכמה ובינה, ע"י חכמה רבה והבנת לב עמוקה מגיע האדם למדרגת הדעת.

(*) נאמר ש"ק פ' ואתחנן תרע"ב ונרשם ע"י הרב ר' חיים מרדכי קטין

עכשיו נתנו פתרונים אחרים לאלה השמות. אבל באמת רק שמות מושאלים הם ובעיקרן הם כפי מה שבארנו. הספרים הק' מכנים חכמה בשם „אבא” ובינה בשם „אמא”. אבא הוא המשפיע ומוליד, אמא היא הקולטת השפעה זו. מרחיבתה בקרבה ומשלימתה. „דעת” היא תולדת החכמה והבינה והוא ענין קרוב וקשור לאיזה עצם, וכמו שמצינו בחורה „כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו” וגו' ופירש"י: „כי ידעתיו—לשון חיבה, כמו מודע לאישה. ואדעך בשם. ואמנם עיקר לשון כולם אינו „אבא” לשון ידיעה, שהמחבב את האדם מקרבו אצלו ויודעו ומכירו”. וכן מצינו „והאדם ידע את חוה אשתו”—מכיון שנתקרב אליה נקרא „ידע אותה”. וכן ענין דעה, שמצינו בספרים הק' משמעו דהוא שמתקרבות ידיעות החכמה אל האדם. וכשאלו הידיעות, הנאצרות בלבו של האדם, נתאגדו ונתאחדו בקשר בלתי נפרד ל„אני” הפנימי שלו ורצונו, חפצו ומעשיו הם תוצאה ישרה מהחמזוגות ידיעותיו עם שורש נשמתו. ידיעות כגון אלו, שלו הן בעלים הוא עלידון בהטותו את מעשיו עפ"י חפצו ורצונו שבאו מתוך התישבות החכמה בלבו ונשמתו.

וראוי לאדם להשתדל ולהתאמץ בכל כחו להגיע לדרגה עילאה זו, כי זולת זאת גם החכמה גם הבינה הנמצאות אצלו, אין הן כי אם ערבוב מושגים של מושכלות שונים המונחים אצלו בלי תנועה וחיים, בחסור לו האפשרות והיכולת להשתמש בהם עפ"י כוונם הנכון ואין הוא יודע היאך להפיק את התועלת הרצוי מכל אלו הדברים שנתנו לאשר את בעליהם. סגולות חמדה ואוצרות יקר הפקדו אצלו, אבל אין הוא אדון עליהם. ברשותו הם נמצאים, אבל לא הוא המושל והמצוה בכל אשר לו, כי אין לו הכרעה והחלטה לדעת את אשר עליו, רק יקלע מרגש אחד למשניהו מהכרה אחרת לשכנגדה, ורק ע"י הדעה אפשר לו לאדם למצוא את ההכרעה הנכונה בכל שאלות חיים.

אבל מכיון שהדעת תולדה היא משתי אלו הראשונות, אי אפשר לו לאדם להגיע עדיה רק אם ישתדל לאסוף הרבה חכמה, לאגור ידיעות מרובות ולהבינן בהבנת לב אמתית.

מחבטאים אנו „הבנת לב אמתית”, כי גם מדרגת הבינה אינה קלה ופשוטה, טרם יגיע האדם למדרגת הדעת מעלה גדולה ויחירה לפניו להשתלם בכח הבינה, כי בינה לא נקראת עוד מה

שנקלט חומר הידיעה היבשה בקרב לב ע"פ הוראת המלים המתות. לא לזאת בינה יקרא. אלא פנימיות הידיעה מה שאנו מכנים בשם „צורת החכמה“, תוכה ונשמתה הספונה בגנוי לב ומחשבת האדם, מה שאוצר המלים בלשון האדם לא יספיק לזה ורק בשפת הנשמה היא נמסרת, באה ונמשכת אחרי הביטוי והמלה, לזאת יקרא בינה. חכמינו ז"ל ידעו והכירו מהו הבינה ובמה היא מתבטאת: רבי אומר „לא זכית, אנא לאורייתא אלא בגין דחמי קדלי“ *דר"מ (ירושלמי ביצה פ"ה ה' ב') ההסתכלות בערפי של ר"מ היא אשר זיכתה אותו לאורייתא, הבינה האמתית, אשר ע"י אפשר לזכור לאורייתא, אי"א לתלמיד להשיגה בקליטת אופן בלבד בשמעו את הדברים היוצאים מפי הרב, „אין בכח דברים להיות חוזרים ונמסרים“ עפ"י אפים המיוחד כפי שהם מורגשים אצל איש רם המעלה, אשר אצלו כל ידיעה קשורה בנימי נפשו, מוקפת ומוארת בכל היותו עד שנעשית לחלק מנשמתו. שרק אז הידיעה היא שלמה וגמורה. ידיעה כזו אשר חדרה לפנימיות נשמתו וקבעה לה מעון ומשכן בנפשו, מברקת ומתנוצצת מכל מהותו, מודגשת ומובלטת בזעזועי פניו ותנועותיו ורק זה היודע ללמוד ולהשכיל מכל זה, יכול לקבל את הידיעה כולה כמו שהיא מצטירת ומורגשת בנפש החכם. ברורה היתה לו לרבי ידיעה זו, על פיה התוה לו את דרך למודו עד כדי העיד בעצמו „לא זכית, אנא לאורייתא אלא בגין דחמי קדלי“ * רואים אנו מזה עומק החכמה ורוחב לב נבון שבחכמינו ז"ל ועד כמרה הכירו את הבינה לפי מה שהיא בכל היקפה ובאיזו אופן יש להשיגה ולקבלה ולא רק מהבא לידי גלוי ע"י הבעת פניו ותנועות האדם, כי אם גם „מערפוי“, מההסתכלות בערפו של רבי מאיר למדו בינה וזכו לאורייתא, כן מצינו שם: „ר"י ור"ל תרווייהון אמרין אנן לא זכינן לאורייתא אלא בגין דחמינן אצבעתיה דרבי מן גולגוקין ידידי“ * מאצבעו של רבי היוצאת משרוולו זכו לאורייתא. *

בינה כזאת היא המביאה את האדם לידי מדרגת הדעת, עד שנוכל לסמן אותו בתור זה אשר זכה לאורייתא, ובתורתו יוכל להשתמש לפי חפצו ורצונו הטהור, זולת זאת נקרא האיש, אף אם רכש לו את כל אלו הידיעות והחכמות, „חסר כל“.

* ע"י שיעור דעת „חומר וצורה“

* מן אחוריו *

* דר מאיר *

ואף ידיעה זו שאנו מדברים בה עכשיו, צריכים אנו לקבל דרך שלש מדרגות אלו: קודם כל יש לקלוט הידיעה, כי אי אפשר לו לאדם להשתמש בידיעותיו כרצונו, רק אם יגיע לידי מדרגת הדעת, שיוכל להחליט כל ידיעה וחכמה שהוא אוצר בקרבו לאמת מוחלטת ולהנהיגה בחיים, ואחרי כן לצייר ידיעה זו בצירי הלב ולהרגישה במלא רחבה והקיפה, ובאחרונה להחליט כי ידיעה זו נכונה ואמתית היא להכניסה בחייו ולחיות על פיה.

ובזה מתבאר לנו מה שאמרו חז"ל על הפסוק, הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר—בשבעים לשון פירשה להם (מד"ר, והובא ברש"י) ולכאורה תמוה הוא! למה נזקק משה לשבעים לשון? האם אין די בלשון אחת? ומי שלא יבין את החכמה כשמבארים לו בלשון אחת מה תועלתה ותוספנה לו שאר הלשונות?

אבל לפי מה שביארנו ענין הבינה, כי צורת החכמה איננה נמסרת בדברים בלבד אלא דרושים לזה אמצעים שונים בכדי שתתישב בלב השומע, אפשר לומר כי אמנם חומר וגוף התורה יכול היה להמסר בלשון אחת, אבל בכדי לבאר היטב ולמסור צורת התורה ונשמתה זקוק היה לשבעים לשון, כי לכל לשון מקוריות מיוחדת יש לה, אשר ע"י נמסרת ובאה לידי בטוי צורת הדבר באופן מקורי וע"י כל הלשונות—ע' לשון—המשלימות אלו לאלו במקוריות, הואיל משה באר את התורה, כי אמנם המושכלות שבתורה אין בכחן להמסר בדבור וכתב לבד רק הן מובנות ומורגשות בשפת הגשמה הבאה וממלאה אחר המלים

ואמנם יש להתבונן ולהבין מהו ענין המספר שבעים לשון שנמצא בכמה מקומות בדברי חז"ל, אין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי קומה ובעלי חכמה ובעלי מראה ובעלי זקנה ובעלי כשפים ויודעים בע' לשון (סנהדרין י"ז ע"א). יוסף ידע שבעים לשון (סוטה ל"ו ע"א) ופרעה שלא ידע שבעים לשון השביע את יוסף שלא יגלה (שם) וכן בעניננו, בשבעים לשון פירשה להם, למדו דוקא שבעים לשון? [וידוע כי כעת ישנן בעולם כמה מאורות לשונות] ואולי יש לומר כי חכמינו ז"ל ברוח קדשם בחנו את כח המדבר שבאדם ומצאו כי יש בו שבעים כחות שעל ידם יביע האדם את מחשבתו, כי בשבעים אופנים יש בכח המחשבה שבאדם להרגיש את תוך נשמת כל רעיון, וכל אופן יש בו הרגשת צד מקורי מיוחד המתבטא גם כדבור באופן המתאים לו והם הם שרשי

כל הלשונות שנתפתחו ונתרבו בעולם. ובהמצא אצל האדם רעיון הדבר על פי כל שבעים האופנים המיוחדים רק אז שלם ומושלם הוא. וזהו מה שמצינו בתורתנו הק' „ויפח באפיו נשמת חיים“ תרגם אונקלוס „והוית באדם לרוח ממללא“ הרי שכל ענין הדיבור וכל חילוקי הלשונות נובעים מכל אפני חילוקי הכחות שבנשמת החיים שהוא ה„רוח ממללא“. ולכן נבין כי הסנהדרין היו צריכין להבין בעצמם את הלשון המקורית של כל אחד ואחד הבא לפנייהם בכדי להבחין טיב כל אלו הכחות החיים ופועלים כנפשו. וכן יוסף הירד לו רחב לב עד כדי להבין מקורות של שבעים לשון. ופרעה שהיתה חסרה לו סגולת ישראל בכדי לרכוש את מקורותיה של לשוננו הקדושה „אמר לו אגמרי ולא גמר“, כי אי אפשר היה לו לסגל את עצמו ולקבל תוכה וצורתה של שפה זו. (אעפ"י שהמלים הפשוטות לא קשה הוא ללמוד לזה היודע כבר ששים ותשע לשונות) וכן משה באר את התורה בכל שבעים הלשונות למען הביע כפי האפשר את צורת התורה על פי כל אפני המחשבה שבנפש האדם.

שני דברים אנו למדין מזה:

(א) מה רכ הוא המרחק בינינו לבין דורות הראשונים, מה שהיה לפנייהם גלוי נהיר ובהיר, קצר שכלנו מהשיג. מואר וברור היה לפנייהם הלך כחות האדם, הבחינו והכירו את כח המדבר הטבוע בו, שבעים כחות לו ובע' לשון הוא מתבטא. וכמו שאצלנו ישנם דברים פשוטים וטבעיים כמו ענין זריעה, צמיחה וגדול וכיוצא בזה, שמשתמשים אנו בזה בחיינו התדיריים—כן היו אצלם דברים פשוטים וטבעיים כל אלו הדברים הרמים והנשגבים, כי שונה שיעור קומת האדם בכל דור ודור ומה שבדור הקודם פשוט וברור, לזה הבא אחריו הוא כבר סתום וחתום. *)

ואמנם גם בדור אחד נראה לפנינו שנוי נכר והבדל רב בין אדם לאדם, למשל, אם ישמעו אנשים פשוטים מן השוק שיחת חולין של אנשי מעלה האם לא ירדו בעיניהם כחדושים? וזהו יען כי שיעור קומתם פשוט משלהם וחיים הם בעולם קטן מעולמם. ועוד רב מזה לאין שיעור ההבדל בינינו לבין דורות הראשונים, אלו

(*) עין שער „שעור קומה“

הדברים הפשוטים וברורים אצלם, נפלאים וסתומים הם בעינינו. ועוד אנו למדין מזה כמה התאמצות דרושה לו לאדם למען הביע דבר תורני רוחני התלוי ברגשות הלב והנפש. בכל כח הממלא השתמש משה רבינו, למען באר את התורה, כי לחיות עפ"י התורה אפשר לו לאדם רק אם יבין אותה ותתרחב בציורי הלב והתלכד עם נשמתו למען הרגישה כמה שהיא. ורק ע"י זו הבינה יכול האדם לבא לידי מדרגת הדעת. בלעדה אי אפשר לו לחיות היים שלמים ונכונים בהתאמה עם כל כחותיו ורגשותיו השונים מבלי שיתנגדו ויבואו בסתירה אלו לאלו. וגם א"א להיות מאמין אמתי, היודע את אשר לפניו ומה שלמעלה הימנו, רק אם ירכוש בקרבו מדרגת הדעת, שיוכל להחליט מה שהוא יודע לאמת בתכלית ואחרת אין. כי לולי זאת מוכרח להיות אצלו הכל בספק, ותחסר לו גם בשלמות האמונה שיוכל להאמין בעצם הנשגב האחד, שהוא הכל יכול הכל פועל ואין כח אחר בלתו.

ואם יאמרו מכיון שמדרגת הדעת מביאה את האדם לידי מעלה כזאת, בהעשות אצלו כל ידיעה שהוא מרגיש אותה לדבר מוחלט ומוסכם, א"כ יוכל האדם להיות גם כופר בהחלט ע"פ דעתו והכרתו הפנימית, זאת לא זאת, משך שנות חיי עשרות בשנים – בהם עברו לפני אנשים שונים בדעות שונות – לא ראיתי אחד בהם אשר יהיה כופר בהכרה פנימית, ובאמת מובן וברור שאי אפשר להיות כזאת, יען שאינו השקפה שתהיה לו לאדם על סוד הבריאה אי אפשר שתהיה אצלו ודאית להחליט כי נכונה היא יותר מאמונה בה, כי הפלא והסוד הנמצא בכל דבר ואפילו במהותו של הדומם לא יקטן אף אחרי כל הביאורים וההשערות שלהם ולא יהיה פחות מופלא וסתום ע"י כל החקירות והדעיונים מאשר אצל המאמין בה, אפי' באמונה פשוטה, ומה גם אם יתבונן האדם בפלא הגדול אשר בברואים היותר נעלים כצומח, חי ומדבר! אבל המאמין בה, תועיל לו הדעה להחליט ולהכריע את אשר יכיר ויאמין לברור ומוחלט, כי אמנם הלא אמונה אנו רואים וממששים בכל צד שאנו פונים, מי מדבר אודות האנשים הבאים בסוד דהשם ויודעים הרבה מסוד הבריאה ומהלכה, אלה אשר נתברר ונתאמת אצלם כל זה, להם עולה בנקל האמונה בה, כי שערי החכמה פתוחים לפניהם ורואים ומרגישים הם במדה מרובה את כח הבורא

המהוה ובורא הכל. אולם גם אלה אשר לא הגיעו לשעור קומדה נשא כזה ולא באו בסוד אלק אם רק חוננו בישרות והבנה איזה כר נרחב יש לפנייהם לראות ע"י חכמת התורה, הטבע והבריאה את כח העצם האחד המניע בכל המציאות, ומי זה אשר דעת לו ויעצם עיניו ולא יאמין? ואף האנשים היותר פשוטים נקל להם לקבל איזה מושג באלקות, שהרי רואים אנו בעולם מעשים נעשים עפ"י איזה מכוון, ואם יש מכוון הלא בודאי ישנו מכוון שפעל ופועל הכל, צריכים רק לקנות בנפש מדרגת הדעת, להחליט כל דבר המורגש לאמת ולהתנהג על פיו בעולם ובחיים.

בלמדנו דברי חז"ל רואים אנו עד כמה שררה אצלם מדרגת הדעת, עד כדי לכונן את חיהם לפי הידיעות והרגשות אשר מלאו את לבם ונפשם. בלמדי את שעור היום התבוננתי במה שמצינו בגמרא כתובות, "ההוא יומא דנח נפשיה דרבי גזרו רבנן תעניתא ובעו רחמי ואמרו: כל מאן דאמר נח נפשיה דרבי ידקר בחרב. סליקא אמתיה דרבי לאגרא. אמרה, עליונים מבקשין את רבי והתחתונים מבקשין את רבי, יהי רצון שיכופו תחתונים את העליונים. כיון דחזאי כמה זימני דעייל לבית הכסא וחלק תפילין ומנח להו וקמצטער, אמרה: יהי רצון שיכופו עליונים את התחתונים, ולא הוו שתקי רבנן מלמבעי רחמי, שקלה כוזא שדייא מאיגרא לארעא אישתיקו מרחמי ונח נפשיה דרבי".

הלא להשתומם הוא! איך זה גמרה אמתא דרבי בדעתה להסכים שימות רבי? ואף שהיה לו צער רב מחליו מ"מ איך אפשר היה לה להחליט שימות? ומי? – רבינו הקדוש! ומה גם לעמוד בתפלה ולבקש מהשם שיכופו עליונים את התחתונים, וגם בזה לא אמרה די, כי אם סייעה וגרמה במעשיה שימות, כי הלא בשברה את הכוזא גרמה שישתקו רבנן מלבעי רחמי, ועוד להתפלא הוא, איך זה העמידה את דערה בתקיפות כזו עד שלא להתחשב עם תפלת ובקשת רבנן שרבי ישאר בחיים?!! והגמרא הלא מוסרת לנו ספור המעשה בפשטות מבלי הביא עובדא זו בבקורת.

אבל באמת גבורת דעת כזו ממקור הבינה מוצאה! כמדה שהיתה מסורה ואדוקה לרבינו הק' ועד כמה שרצתה שיחיה, מ"מ מכיון שהכירה את המצב, כי רבי מוטל בצער נורא, היה בכחה לבא מיד לידי החלטה גמורה וברורה, כי טוב שיכופו עליונים את

התחתונים, ומכיון שהחליטה הביאה מיד את החלטתה אל תכלית והשתדלה שתצא החלטתה לפעל.

למדין אנו מזה מה רב הוא כח הדעת ומה גדול הוא כח הבינה הדרושה בכדי לבא לידי גבורת הדעת כזו. כי הנה כמה מן הבינה דרוש היה להבין צדדי המלחמה בין האראלים והמצוקים עד כדי להחליט בגבורת הדעת את אשר עליה לעשות. אף שצריכה היתה בעצמה לקחת חלק בגרמת מיתתו, ומה גם בשעה זו שרבנן עומדים בתפלה! כי ידעה בידיעה בהירה וברורה שיש פה החנגשות בין העליונים והתחתונים, אלו ואלו מבקשים את רבי וצריכים לו, העליונים מבקשים את רבי בידעם את הצפון לו, דרי מטה רבי דרוש להם, בהכירם ערך פעולותיו וגודל השפעתו בהשארם בחיים, ספגה ידיעות אלו בנשמתה, הרגישה אותם בכל מהותה והחליטה להתפלל שיכופו התחתונים את העליונים וישאר רבי בחיים. אבל אחרי ראותה שאלו ואלו עומדים מוצקים על עמדותיהם, כל אחד לוחם מלחמתו ואינו מניח לשני את עמדתו ואין בכח אחד מהם להתגבר על השני, ועל רבי להשאר בחליו, העליונים מבקשים אותו ואינם מניחים אותו לקום מחליו, התחתונים צריכים לו ואינם נותנים לו למות, המלחמה נטושה ורבי מוטל בצער, עמדה והחליטה, אחרי ידיעתה הבהירה קוטב ההתנגשות, כי טוב לו לרבי למות מלחיות בצער כזה, ואם החליטה כזאת, הלא עליה להשחזל שיצא רצונה לפעל וימות רבי, אף גם אם ידה תפגע בו, כי הלא טוב לו לרבי למות מלחיות חיי צער אלה. הנה איזו גבורת הדעת צריכים בכדי להחליט עצם ידיעה זו, כי נמצאת פה החנגשות בין העליונים והתחתונים, כל אחד דורש טובתו של רבי ועליה להכריע בין אראלים ומצוקים. זאת היא ממשלה בחכמה, בינה ותגבורת הדעת.

עוד כח אחד נפלא אנו רואין כאן, כי הלא אחרי כל ידיעתה הבהירה והחלטתה הגמורה מאין נמצא כח כזה באדם לההין לעשות דבר כזה על פי דעתו נגד דעת רבים ולבלי לירא ממדה שיאמרו הבריות, מאין באה אמיצות לב כזו?

אבל באמת זהו פרי כח הדעת, כי בהגיע האדם לידי מדרגה זו, למשול בעצמו ע"י תגבורת הדעת, לא יתעכב מלהוציא את מחשבתו ודעתו אל הפעל בשביל כל אלו הדברים הרגילים למנוע

ולהפריע אותו מלהתנהג על פי דעתו והכרתו, כגון מה יאמרו הבריות וכדומה. כי כח ההחלטה החזקה מסיר מלב האדם כל מורך ופחד ולא יחת מפני כל.

ואחרי אשר ראינו את כח גבורת הדעת אשר באדם, ננסה נא לקרב קצת אל דעתנו מעשה נפלא המובא בגמ' תענית כ"ג ע"ב, אשר כל רואה ישתומם ויבהל, ואמנם לא נוכל לירד לסוף דעה זו, כי רחוקים אנו מרגשות כאלו.

„ר"י בר רבין הוה שכית קמיה דר' יוסי דמן יוקרת, שבקיה ואתה לקמיה דרב אשי וכו' אמר ליה: ולאו קמיה דר' יוסי דמן יוקרת הוה שכית מרז אמר לו: הן. א"ל: מ"ט שבקיה מר ואחא הכאז א"ל: גברא דעל בריה ועל ברתיא לא חס עלי ידיי היכי חייסו בריה מאי היא, יומא חד הוה אגרא ליה אגירי בדברא, נגה להו ולא אייתי להו ריפתא, אמרו ליה לברידה: כפינן, הוו ירזבי תותיה תאינתא, אמר: תאנה, תאנה הוציא פירותיך, ויאכלו פועלי אבא, אפיקו ואכלו, אדהכי והכי גאתא אביה, אמר להו: לא תינקטו בדעתייכו דהאי דנהגנא אמצוה טרחנא ועד השתא הוא דסגאי, אמרו לי: רחמנא לישבעך, כי היכי דאשבען ברך אמר להו: מהיכא, אמרו: הכי והכי הוה מעשה, אמר לו: ברי, אתה הטרחת את קונך להוציא תאנה פירותיה שלא בזמנה יאסף שלא בזמנו, ברתיא מאי היא? הויא ליה ברתא בעלת-יופי, יומא חד חזיא לההוא גברא דהוי קריא בהוצא וקא חזי לה, אמר לו: מאי האיז אמר ליה: רבי, אם ללוקחת לא זכיתי, לראותה לא אזכה? א"ל בתי: קא מצערת להו לברייתא, שובי לעפרך ואל יכשלו ביך בני אדם“.

והנה הלא טעות גדולה היא לאמר שמעשה נורא כזה לקלל בן ובת ולגרום את מיתתם לא ממקור טהור מוצאי, כי מלבד מה שרואים אנו, באותו מעשה גופא, כמה הרגיש ר' יוסי דמן יוקרת בצערן של בריות, הלא מובן הוא, כי איש כזה, בגדלותו ויראתו את ה', מן הנמנע הוא שיחסר לו כל כך בתיקין הנפש והמדות עד כדי שלא לחוס על חייהם של בנו ובתו, כי אצל הירא את ה' גם חובותיו לאדם ממקור יותר גבוה תנבענה, מקושרות הן אצלו עם חובתו למקום ושתייהן כאחת קובעות ומכוונות את חובתו בעולמו. ועוד שע"י רגשות האמונה מתרכך לבו לחוש ולהרגיש בעדינות יתירה את הכאב אשר בצער חברו. מה שאין כן זה אשר תחסר לו

האמונה בשם מוכרח שתחסר השלמות האמתית גם במדותיו; ואף הנולד בתכונות טובות אי אפשר שיהיה לבו זך ממדות רעות ומגונות ושלל תהיה אצלו האנכיות למעלה מכל, אלא בכל מעשיו אף הכי טובים חותם אהבת עצמו מוטבע בהם, ורק זה שמאמין בה ומכיר בתוקף גדולתו יתברך יכול לבא לידי הכרה באפסיות האני הפרטי שלו לעומת חובתו לבורא ובמיעוט ערך הנאתו הזמנית לעומת אשרו הנצחי. בעלותו במעלת הנפש ובהביאו טובה וברכה לעולם, וגם על ידי רגשות האמונה, לבו מתרכך ומתעדן לאהוב את הבריות ולהרגיש בצער זולתו. זולת זאת הלא הטבע דורש את שלו, ורחמי האב מרובים על בניו ומה גם בן יקר כזה, שבכחו היה להוציא פירות מתאנה שלא בזמנה; ואיך זה לא נמנע ר' יוסי דמן יוקרת לגזור מיתת בן ובת?

אמנם אין אנו באים להרהר אחר עיקר הדבר, אדות גמר דינו שגמר עליהם בשביל דברים קטנים—דפי ראות עינינו—להמית אותם, כי בודאי מצא ר' יוסי דמן יוקרת עפ"י מדת הדין כי חייבים מיתה הם, הבן ראוי שיאסף שלא בזמנו מפני שהטריח את קונו להוציא תאנה פירותיה שלא בזמנה ועל הבת לשוב לעפרה בשביל שבהיותה עלי-אדמות מצערת היא את הבריות וגם מכשילתן; ואפשר שר' יוסי דמן יוקרת לפי מזגו ושורש נשמתו—אין בדעתנו תכונה—מוטל היה תחת מדת הדין ולא תחת מדת הרחמים, ועפ"י מדת הדין מחויבים היו מיתה ואי אפשר לנו להביא מעשה זה בבקרת אף שרחוק הדבר משכלנו, כי רואים אנו גם היום בעולמנו שמבקרים אנשים על חסרונות מדומים הנראים במעשיהם מפני שרחוקים המבקרים מלהבין את כל הגורמים אותם לעשות מעשים כאלו ובאמת נובעים הם ממקור נעלה, אך בזה עלינו להתבונן: אחרי הידיעה הברורה שידע ר' יוסי דמן יוקרת שחייבים מיתה הם, איך אפשר לבא לידי החלטה בזה עד כדי להוציאה לפועל? אין זאת, כי אם יד גבורת הדעת היתה כאן! אחרי שהכיר כי עפ"י מדת הדין ראוי שימותו, מיד החליט את אשר הכיר בהחלטה גמורה וברורה ועליו להציא את גור-דינו לפי מדרג הדין כפי החלטתו, ואמנם יודע הוא, כי יש רחמים לפני המקום ואם יהיה רצון לפניו יתברך, יתנהג עמהם במדת הרחמים, אבל בכ"ז מדת הדין במקומה עומדת והוא פוסק את הדין עפ"י החלטת דעתו אף שבניו הם, הנה זהו כח

הדעת להחליט כל ידיעה המורגשת בקרב לב לאמת מוחלטת ולהתנהג אתה בחיים.

עוד למדין אנו איזה כח חזק יש בידיעה המחלטת בהחלטת הדעת עד כי בהוציאו את גמר דינם הועילו דבריו ומתו. אולם אם אמנם כח גבורת הדעת גדול וחשוב הוא מאד, אשר רק בזה אפשר לומר על האדם, "דא ביה כולא ביה" ובלעדו אין לו כלום, מ"מ גם בזה יש גבול וקצב באיזה אופן ובאיזו מדה יתנהג האדם על פיו.

ב. *

איתא בגמ' תענית דף כ. "מעשה שבא רבי אלעזר בר' שמעון ממגדל גדור מבית רבו והיה רכוב על החמור ומטייל על שפת נהר ושמח שמחה גדולה והיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה. נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר, אמר לו: שלום עליך רבי ולא החזיר לו, אמר לו: ריקה! כמה מכוער אותו האיש, שמא כל בני עירך כמותך? אמר לו: איני יודע, אלא לך ואמור לאומן שעשני, כמה מכוער כלי זה שעשית, כיון שידע בעצמו שחטא ירד מן החמור ונשתטח לפניו ואמר לו: נענית לך, מחול לי, אמר לו: איני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשני ואמור לו כמה מכוער כלי זה שעשית, היה מטייל אחריו עד שהגיע לעירו: יצאו בני עירו לקראתו והיו אומרים לו שלום עליך רבי רבי מורי מורי, אמר להם: למי אתם קוראים רבי? אמרו לו: לזה שמטייל אחרך, אמר להם: אם זה רבי, אל ירבו כמותו בישראל, אמרו לו: מפני מה? אמר להם: כך וכך עשה לי, אמרו לו: אעפ"כ מחול לו, שאדם גדול בתורה הוא, אמר להם: בשבילכם הריני מוחל לו ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן; מיד נכנס ר' אלעזר בר' שמעון ודרש: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז".

לכאורה המאמר מפליא, האיך יתכן שר' אלעזר בר' שמעון יתנהג באופן כזה שלא להחזיר שלום לאדם ונוסף לזה לבזותו

(*) נרשם ע"י הרב ר' א. מ. בלוק והרב ר' אבנר אוקליאנסקי.

כ"כ בשביל שהוא מכוער: ולא עוד אלא שזה היה אחרי שלמד תורה הרבה. האם נוכל לצייר באיזו קדושה באיזו טהרה למד ר' אלעזר בר' שמעון תורה! ובאיזו מעלה קדושה וטהרה היה נמצא בשעה שהלך מבית רבו. שלמד שם תורה הרבה והיה שמח שמחה גדולה! ואיך זה אפשר שבהיותו במצב כזה ישיב לאדם, הנותן לו שלום, בדברי בזיון וקלון? הלא אף אנשים פשוטים ואפילו כאלה שאינם בעלי מדות טובות, לא יחרפו ויבזו איש, המברכס בברכת שלום בכבוד ובדרך ארץ. מפני שהוא מכוער?

ועוד קשה, שאחר זה, נכנס מיר לבית המדרש ודרש „לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז“, וכי קודם לא ידע, כי אין ראוי לו לאדם להתנפל על אנשים ולבזותם על חנם? ועוד וכי זו היא מדת „רך כקנה“ שהגיע אליה אחרי המעשה הזה? הלזה יאות לאמר לעולם יהא אדם רך כקנה, שאם יאמר לו אדם שלום עליך רבי אל יתנפל עליו בזלזולים וגדופים? ובכלל הלא יותר ראוי היה לו לומר שיהיה אדם ענותן ומכבד ארץ כל אדם, כי הלא ביותר נראה שהדבר בא מגבהות הלב ולא מפני חסרון רכות?

אמנם מתוך מעשה זה יש גם כן לראות את רוב גדלותו וצדקתו של ר"א בר"ש, כי בהרגישו שחטא התרפס כ"כ ונשתחט לפניו ובקש ממנו שימחול לו ולא עכבתו מזה הבושת הגדולה שתהיה לו כשיבא לעירו ויראו הכל שהוא מתחנן לפניו וישמעו מעשה מגונה זה שעשה, וכל מה שנתבונן יותר בגנות המעשה עוד יותר יש להתפלא ולהשתומם, איך לא חס על כבודו כשיראו וישמעו בני עירו את הדבר, אך מ"מ אין מובן, איך בא ר"א בר"ש לידי מעשה כזה!

כידוע כשבאים לענין כזה נדחקים לתרך, כי רוב שמחתו הנפרזה הביאתו לידי כך; אך באמת אי אפשר להיות, כי שמחה של תורה הביאתו לר' אלעזר בר"ש לידי חטא כזה, אי אפשר ששמחת דהתורה הבאה מתוך קדושה וטהרה תשכר את דעת האדם ותביאהו לידי מעשים כאלה.

ונראה לי לבאר הדבר—וכמדומני שכן הוא האמת—כי ר"א בר"ש בלכתו מבית רבו „שלמד תורה הרבה והיה שמח שמחה גדולה, היה במצב עליה, במצב קדושה וטהרה והכיר והרגיש את חשיבות התורה בכל תוקף נשמתו הגדולה והכרתו זו מלאה את

כל היותו עד שלא היה מקום בלבו להרגיש ולהבין איך נמצאים בני-אדם שפלים וריקים כ"כ שאין בהם ריח של תורה. וזהו מה שנמצא לפי גרסא אחרת, וזוהי דעתו עליו, מלת "זוהי" היא מלשון, ולא יוח החושן" כלומר: שנתנתקה דעתו ממסורותיה ונתרחבה ונתעלתה מעל כל מושגי החיים הפשוטים שבנפש האדם ולא היה חי בו אלא רגש של תורה של קדושה וטהרה; וגם לפי הגרסא, והיתה דעתו גסה עליו" הוא ג"כ מענין שנתרחבה דעתו; *) והאדם שפגע בו לא נקרא מכוער ביותר מפני תבנית אבריו החצוניים, כי הלא גם אנחנו נדע שישנם אנשים שאם נסתכל בכל אבר בפני עצמו ונידון אחרי אבריהם הגשמיים הם מכוערים מאד ובכל זאת אם יש להם איזה תכן רוחני ועדינות הנפש הרי גם חצוניותם משתפרת ואי אפשר לכותם בשום אופן בשם, אדם מכוער" וכש"כ כשר' אלעזר בר' שמעון ציין אותו בשם זה בודאי היה נראה בו הכעור שהיה מגושם ביותר וריק מכל חכמה ודעת וכמו שקרא לו ריקה! כלומר: אדם ריק שאין בתוכו כלום. ובהמצא ר"א בר"ש במצב נעלה ומרומם, אחרי שלמד תורה הרבה לא היה יכול לסבול את הכיעור והשפלות ומרוב התפעלותו גער בו ואמר לו ריקה כמה מכוער אותו האיש; וכמו שמצינו בר' שמעון בן יוחאי ובנו ר"א כשיצאו מן המערה, חזו אינשי דקא כרבי וזרעי אמר: מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה? כל מקום שנותנין עיניהן מיד נשרף" (שבת לג:) באור הדבר הוא, כי בצאתם מן המערה היו נמצאים במצב מעולה כל כך עד שלא היו יכולים להרגיש איך זה מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה. והרגישו זאת בכל אומץ דעתם ובכל חריפות שכלם עד שממש במבט עיניהם החרף החודר שרפו כל המקום שהביטו בו. והנה כבר בארנו איך להרגיש זאת, כי זה היה מציאות מוחשת ושבריונות דעתם החזקה והכבירה היה מבט עיניהם שורף ממש [עיין שיעור דעת, אם הראשונים כמלאכים] עד שיצתה בת קול ואמרה להם להחריב עולמי יצאתם, כלומר הלא ראוי להיות כך, וגם לאנשים כאלו העולם זקוק ואי אפשר בלא זה, חזרו למערכתם!

וכמו כן מזאת המדה היה בר"א בר"ש עצמו ג"כ כשהלך מבית רבו שלמד שם תורה הרבה, כי היה במצב עליה ודעתו

*) כדמצינו בגדרש אמר לו משה לאהרן הגט דעתך.

היתה כה רחבה וחרפה עד שבראותו את האדם המכוער הזדלג היה יכל להחזיר לו שלום ואמר לו: ריקה. כמה מכוער אותו האיש! והתפלא איך יכל לנגדל אדם כזה בעולם בלי שום נפשיות ולחלוחית של תורה ושאל לו: האם כל בני עירך מכוערים כמותך? כלומר: האם חי אתה בין בני אדם מכוערים שלא היה לך ממי להתלמד? וע"ז השיב לו הלז: לך ואמור לאומן שעשני כמה מכוער כלי זה שעשית. והוא ברוב גדלורזו והכמתו שמע מדבריו הפשוטים של האיש המכוער מוסר נפלא. כלומר: וכי בריאת האדם - יציר כפיו של הקב"ה כשהיא לעצמה הוא דבר מכוער כל כך. הלא האדם על פי יצירתו הטבעית, בלי תורה מוכרח להיות כך. לך ואמור למי שברא את האדם, מדוע עשית כלי מכוער כזה. מיד ידע בעצמו שחטא ונכנס לביה"ד ודרש, לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז. כי באמת צריך שהיה לו לאדם אמץ הדעת והחלטה חזקה, ובודאי הרבה עמל ויגע ר"א בר"ש להתלמד להגיע למדרגה כזו להיות קשה כארז. לבלי לנטות אף מעט הצדה מהחלטותיו החזקות והברורות. וכאמת מה רעה היא מדת האנשים קלי הדעת הפוסחים וקופצים מדעה לדעה ולכל אשר יוליכום הרוח ילכו והוא יטלטלם טלטלה גבר ואין להם שום החלטה לדעת: זו היא דרכי וזו היא החלטתי!

מדה גדולה היא זו והתלמדות מרובה דרושה לאדם להגיע למדת קשה כארז. אך ר"א בר"ש, אחרי שאירע לו מעשה זה, מצא מדה יותר חשובה והכיר, כי אף שצריך האדם להיות בעל דעה חזקה לבלי הנתק ממקומו מכל רוח שינשב, בכל זאת לא יעמוד מוצג על מקומו כארז ולהיות לנגף, שכל הפוגשו יכשל וינגף בו. רק צריך להיות רך כקנה, וכדאמרינן בענין זה [אבות דר"ב פרק מ"א] "מה קנה זה כל הרוחות באות ונושבות בו הולך ובא עמהם, דממו הרוחות חוזר הקנה ועומד במקומו" פי' הקנה גם כן עומד מושרש בחוזק במקומו ואינו נעקר ממקומו מכל רוח שיבוא. אבל מכל מקום הוא מרכין את ראשו ובא עם כל הרוחות וכן צריך האדם להיות, אף שצריך שיהיה רזקיף בדעתו, אמיץ בדעותיו וחזק בהכרותיו, בכל זאת גם מדה זו אינה צריכה להיות קשה כארז. שלא תזוע ממקומה כלל, ושהכל ינגפו בו כפוגע בארז או באבן קשה, אלא מדה זו עצמה צריכה להיות יותר רכה, יותר

עדינה. צריך שתהיה לו לאדם בהנהגתו עם הבריות איזו רכית לכסוף עצמו להם להרגיש ולהבין את אחרים לפי מצבם הם ובכל זאת הוא בעצמו על מקומו יעמוד ואל ינתק ממנו כלל.

מכל הענין הזה אנו רואים, כמה צריך האדם לעדן את מדותיו, לטרדן ולהכין שתיינה במדתן הנכונה: גבורת הדעת קשה יותר מדי איננה מדהנכונה, גם מדה זו שהיא דרושה ונחוצה לו לאדם, צריכה להתרכך ולהתעדן כפי הראוי לו לאדם.

רוצה אני להגיד עוד דבר אחד בעד המבינים ביותר: האדם נמשל לספר תורה, כמש"א חז"ל, בן עזאי אומר זה ספר תולדות אדם—זה כלל גדול בתורה [ת"כ] ובגמ' מועד קטן כ"ה. איתא, העומד על המת בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע—למה זה דומה לספר תורה שנקרע? וכמו שאין לך דבר בכל הבריאה שלא יהיה ענינה כתוב בתורה. כמש"א חז"ל: לית לך מידי דלא רמיזא באורייתא; ואמרו חז"ל: קודשא בריך הוא איסתכל באורייתא וברא עלמא, כמו כן אין לך דבר וענין שלא יהא נשרש באדם העולם הקטן. והנה בס"ת יש אותיות, נקודות, טעמים ותגין, ויש בזה חכמה נפלאה בחכמת הנסתר להבין מה שהם בשרשם למעלה בקדש ואין זה לפי ערכנו הדל להבין כל זה ואפס קצתו נראה ועומדים אנו לפני ים של חכמה, וממה שלמדנו חז"ל בזה הוא, כי אותיות לשון הקדש אינן סמנים המוסכמים כמו שאר הלשונות, אלא כל אות יש לה שורש למעלה, שהם אורות עליונים בשרשם העליון ומשתלשלים הם מדרגה אחר מדרגה עד שמתראים לפנינו בצורת אות „אלף“ או „בית“ וספר התורה למעלה מצטרף מהאורות העליונים, שהם דברי התורה שעשועיו של הקב"ה ומתגלם בכתב מאותן האורות המשתלשלים פה בצורת אותיות, ועוד למדנו מדבריהם הקדושים כי אותיות התורה הן נגד החמר של רמ"ח אברים של האדם, הנקודות—נגד הרוח והטעמים—נגד הנשמה, וכמו שאורות התורה בירדם למטה לעולם השפל נתגלמו באותיות, שיש להם איזה קשר ויחס להאורות הנמצאים למעלה בקדש, כמו כן גם האורות הנמצאים בנפש האדם יש להם איזה יחס לאותיות כל מדה ומדה, כמו מדת חסד שנתגלמה בתורה באותיות ח. ס. ד., יש כנגדן בנפש האדם אורות השייכים ומתיחסים בערכם לתמונת

אותיות אלו לפי דקות האורות הנמצאים במדה זו. אולם מלבד האותיות נמצאים בכל מדה גם נקודות, טעמים ותגין והם בבחינת רוח ונשמה לעצם המדה, כי המדה עצמה ג"כ יש בה בחינות גוף. רוח ונשמה ובהרגשת האדם נתן כח להבחין איך להתנהג עם כל מדדה, מלבד עצם המדה—שהוא האות—גם עם נקודתה, טעמה ותגה ולדעת באיזה אופן ובאיזה גוון היא צריכה להקרא; כל מדה ומדה צריכה להיות מרוככת ומעודנת ע"פ נקודתה וטעמה, עפ"י הניגון הנכון הראוי לה ואם תקרא האות כמו שהיא בלי הניגון הנכון, או תצא המדה בכל קשיותה ומדה רעה היא! אין לך מדה יותר טובה מגבורת הדעת מאמץ הלב, אבל אם יהיה האדם אמיץ לב בקשיות פשוטה, בלי הניגון המרכזי ומעודן, יוצאת אותה המדה באופן מגונה וקשה. אינה צריכה המדה להיות קשה כל כך, שכל הפוגע בה יסוג אחור מרוב קשיותה. אינה צריכה להיות קשה כארו וכאבן. צריכה היא לצאת באופן שיהיה אפשר לסובלה ע"י גנוגה, טעמה ותגה.

ורק בהיות מדת הדעת מוטעמת בטעמה הנכון ומעוטרת בתגה הראוי לה, אז היא מדה טובה המאשרת את האדם ומעטרת אותו בכתר מלוכה למשול על עצמו ועל כל כחותיו ולהשתמש בכל סגולותיו לאשרו ולהצלחתו, בידעו את אשר ידע ובהכירו את אשר הכיר לאמת מחלטת בערו ולקבוע על פי זה את דרכו בחיים.

לסימנא בעלמא נזכיר כאן את דברי הנביא [ירמיהו סימן ט'] „אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו, אל יתהלל עשיר בעשרו, כי אם בזאת יתהלל המתהלל, השכל וידוע אותי—אין לחכם להתהלל בחכמתו, אל לגבור ולעשיר להתהלל בגבורתם ועשרם, כי מה יועילו להם אלו, אם לא תמצא בירם האפשרות להשתמש ברכושם עפ"י חפצם ורצונם הטהור, להתהלל אפשר רק אם יבא האדם לידי מדרגת הדעת: השכל וידוע אותי—עד שיוכל לומר על כל מעשיו: „כי באלה חפצתי“, זהו חפץ הבורא יתברך ובאלה חפצתי אנכי, זה דעתי והי החלטתי!

לדאבון לבנו מעטים הם אלה אשר יאמר עליהם „באלה חפצתי“, כי רוב המעשים אצל בני האדם הם רק מפני סבות ומניעים צדדיים, שלא לפי רצונו הפנימי של האדם—רצון נשמתו. ביחוד רואים אנו כזאת עכשיו שהלבבות נתמעטו וכל מעשי האדם תחת השמש אינם גובעים מהכרתם והחלטתם הברורה, כי אם ע"פ

מה שנקלט מן האויר מבחוץ, והבאים ע"י גורמים קטנוניים ופעוטי
ערך

מגמתנו ושאיפתנו היא אפוא להגיע לידי מדרגה
זו – מדרגת הדעת ורק בכח זה נוכל בע"ה לפעול על
הסביבה, כל אחד עפ"י כחותיו, כשרונותיו וסגולותיו
כל אחד עפ"י מצבו ומעמדו.

ומה מאד דרוש לעולם כח כביר של אנשים בעלי
החלטה ומרץ, אשר יעוררו את בני האדם לתורה ואמונה,
בשעה שריח התורה הולך ופוסק ח"ו ועול דרך-ארץ הוסר. כבר
נשמעים במחננו דברי בורות מאנשים שלא ראו אור הרוצים
להעמיד במרכז אומתנו אדיאות ורות לרוח ישראל במקום תורתנו
ואמונתנו ותחת תורת ישראל הנצחית יבאו "להחיות" את רוח
עמנו בשיטות שונות אשר כצל יחלופו ויעבורו.

ולכן חובתו של כל אחד היא ללמוד את ידיעות תורתנו –
תורת החיים, לספוג אותן בקרב לב פנימה, להחליט על פיהן
ולהנהיגן בחיים, ובכח זה לפעול על העולם למען החיות את
לבות בני עמנו ולהאיר את עיני יושבי תבל, באור התורה
והאמונה.

תלמיד חכם *

„אז ישיר משה" ובמדרש פ' ב"נ: „אמר משה, רבון העולמים, במה שחטאתי לפניך בו אני מקלסך; אמר ר' לוי ברבי חייא, משל למדינה שמרדה על המלך וכו', כך אמר משה לפני הקב"ה, יודע אני שחטאתי לפניך באז, שנאמר „ומאז באתי אל פרעה" וגו' והרי טבעת אותו בים, לכך אני משבחך ב„אז", הה"ד „אז ישיר משה". בא וראה דרך הצדיקים, במה שהם סורחים הם מתקנים" וכו'.

הדיוקים בזה מובנים, הלא לא ב„אז" חטא, אלא במה שמעה וחשב ששליחותו נרמה רעה לעם ישראל, וגם לא ב„אז" תקן, כי אם בקלוסו להקב"ה, ואיוו שייכות יש לזה עם החטא הקודם? ואף אם נניח שיש לחטאו איזה יחס למלת „אז", מפני שבכלל דבריו נמצאה מלה זו, הרי תקונו, היינו שירתו, אינה כוללת בתוכה מלת „אז" כלל, כי הלא השירה עצמה מתחלת מ„אשירה לך" וגו', [ומלת אז היא רק ספור הענין מתי התחילו בשירה זו].

דרכן של בני אדם לשפוט כל איש, הטוב הוא אם לא, עד כמה דרכו להשתמש במדותיו המורגשות בהשקפה ראשונה לטובות, והם הכחות והרגשות שבני אדם הנמצאים בסביבתו חשים על ידם נעימות ונוחות הם להם, בהיותם קרובים לטבע האדם וכחות נפשו. אבל באמת המדות הטובות הן רק אלו המדות הנובעות מלב חכמה וממקור הדעת מוצאן, כי כל המדות והכחות כשמשתמש בהם האדם באופן הדרוש, בזמן הראוי ובמקום הנאות, מדות טובות הנה, ובזה יתרון האדם על שאר בעלי החיים, אשר בטבעם נטוע איזה כח מוגבל, ועפ"י כח טבעי זה לפעולותיהם תוצאות לעשות תמיד רק כפי הכחות שהטביע בהם הבורא ית', כאמרם ז"ל: „אלמלא לא ניתנה תורה היינו למדים צניעות מחתול וגזל מנמלה" וכו' (עירובין ק'), והיינו שכל בעל חי מצטיין במדה וכן מיוחד שהטביע בו הבורא, אבל האדם, כחות שונים אין מספר, הטביע בו הבורא ב"ה, ועליו להשתמש בכל הכחות כולם, בכל אחד כפי אשר יורנו שכלו, דעתו וחכמתו, וכשם שמדה טובה היא להטיב לזה שראוי לקבל את הטוב, באופן, בזמן ובמקום הראוי, כן לא יכשר ולא מן המדה היא להטיב לזה שאינו ראוי לקבל את הטוב או בזמן ובאופן שאינו נאות

(*) נאמר שבת הגדול חרפ"ד בורגה נמצא בין כ"ח של אדמו"ר זצוק"ל ועובד ע"י הרב ר' אברהם יצחק בלד.

להשפעת הטוב. וכשם שמדה רעה היא להרע למי שיש להטיב עמו, כן כשר הדבר למי שראוי לזה וכשתנאי הזמן והמקום מחייבים הנהגה זו.

„הדבק במדותיו של הקב"ה" — זוהי תורת המדות שמלמדת אותנו תורה"ק. האדם צריך להתדמות לקונו, היינו לדרכי ההנהגה של הבורא הנראים לנו בבריאה, ומדותיו של הקב"ה הנראות לפנינו הן מלמדות אותנו מה הן המדות הנכונות לאדם, ועל פיהן צריכים אנו למוד מדותינו אנו, לדעת איך ואיפה להשתמש בכל כח וכח לפי המדה הנכונה.

אצל הבורא ית' מצינו שהוא נקרא רחום וחנון, והוא עצמו מתואר בשם אל קנא ונוקם ומשלם גמול לאויביו, הקב"ה, שאלין אנו מתפללים: „ולמלשינים אל תהי תקוה" וכו', ומסיימים: „בא"י שובר אויבים" וכו' — ואשר הבאור הנכון בזה הוא, שתתוסף ותתרבה בעולם מדה זו הנמצאת בו ית' להנהגת העולם שהוא שובר אויבים — לו לבדו אנו מתפללים תוכ"ד: „על הצדיקים ועל החסידים" וכו' ומסיימים: „ברוך אתה ה' משען ומבטח לצדיקים", והיינו שתתוסף ותתרבה אותה המדה הנמצאת בו ית' להנהגת העולם, שהוא משען ומבטח לצדיקים. וזהו משום שכל הנהגה הנובעת ממסור החכמה והדעת, שאז היא במקום, בזמן ובאופן הראוי, טובה היא בתכלית, אין הפרש אם הנהגה זו או אחרת.

נתבונן נא מעט במדות ובכחות הנפלאים אשר נמצאו בראשונים קדושי עליון, ואז ישתומם כל בעל שכל בראותו פלאים. המלך החסיד בצואתו לשלמה בנו החכם אומר: „אנכי הולך בדרך כל הארץ וחזקת והיית לאיש" — במלת „איש" נכלל יסוד זה שאמרנו, שכל הכחות הנמצאים בו יחיו ויפעלו עפ"י מתכונתם הנכונה ושיתנהג בדרך החכמה והדעת לעשות הכל כפי הוראתו, זוהי בחינת „איש" — „ושמרת את משמרת ד' אלקיך ללכת בדרכיו"... — הנה זה מובן, כי הלא זהו מטרת האדם עלי אדמות, שהבן שהוא מניח אחריו יהי עובד ד' בכל לבבו ורק זו תכלית קיום הבנים, ואוי להם לאבות, שמאהבה לכניהם אינם משגיחים שייכו בדרך התורה והמצוה, הורים אלו אינם מכינים שהם מוליכים לבהלה, כי למה להם בנים לא אמון בהם — „וגם אתה ידעת את אשר עשה לי יואב בן צרוי" — פירשו רז"ל מה שבישו בזה שהראה הספר ששלח דוד ביד אורי' — „ועשית כחכמתך ולא תורד שבתו בשלום שאול... והנה עמך שמעי בן גרא...ועתה אל תנקהו... והורדת את שיבתו בדם שאול". (מלכים א. ב.)

הלא יבהל וישתומם כל אדם בהתבוננו קצת במצב נפשו של המלך החסיד קודם מיתתו, ברגעי חייו אלו, שהוא נפרד מכל הקרובים ללבבו וממשלתו הגדולה, מלכות ישראל, אילו רגשות קדושים וטהורים מלאו את לבבו, הלא איש פשוט ברגעיו האחרונים, בשעה שהוא נפרד מכל אהוביו, לבו מלא רך ונפשו מוצפה מרגשות אהבה וחנינה, ומה גם דוד המלך ע"ה, אשר בהיותו עוד איתן ובריא קרא מנהמת לבו: „צמאה נפשי לאלקים לאל חי מתי אבא" וגו', אילו רגשות קדש מלאו אותו ברגעיו האחרונים כאשר התחילה נפשו הקדושה להפרד מהגוף, ומה נורא וקדוש ה' מצבו, היתכן כי יהי' חפצו ורצונו אז לנקום מאויביו, היתכן שיתעוררו בו רגשות שנאה ונקם? אי אפשר בשום אופן להגיד כזאת גם על איש פשוט וגם, ומה גם על קדוש ונשגב, עבד ד'!

כל בר דעת יבין כי צוואה זו לא מרגש נקם ושנאה באה, רק מחכמה וחשבון מדויק ומשפט נכון של מלך, אשר לצדק ימלוך. מלך קדוש זה מצא לנכון ונחוי, שעושי הרע יקבלו את גמולם כפי רשעתם, משפט צדק צריך להעשות, תקון העולם דורש שיתקיים העולם על מכוננו. נפשו הזכה הרגישה את החסרון וההפסד העלול לבא אם לא ינקמו מאלה שזלזלו בכבודו של מלך — מלך ישראל, משמעת, אחד היסודות המוצקים להנהגת מלכות, תחסר בלי זה.

וא"כ אפוא יש להשתומם ולהפלא על תקף דעתו, שכלו וחכמתו כי רבה, ואורה כי יהל, שאף בעת שברון רוחו ובשעת התעוררות רגשותיו הקדושים בהפרדו מן העולם, לא רפו ידיו ולא נחלשה הרגשתו לדאג למה שנחוי ודרוש להעניש את הראויים לעונש לפי משפט הצדק, ובחזוק הכרתו ושקול דעתו הגדולה החליט לצוות את בנו בעת הפרידה גם על דבר הנקמה מיואב בן צרוי' ולהוריד את שיבת שמעי בן גרא בדם שאול. ואם כי שמעי כבר התנפל לפניו בבקשת סליחה, והוא הבטיח לו שלא ירע לו בחייו, וודאי עברו כבר מלבו רגשות השנאה לשמע, בכ"ז במצאו הדבר לנחוי צוה את בנו להמית אותו. המעמיק חקור יבין שכמעט למעלה מכח אנוש הוא לפי כחות האדם המוגבלים, שבהמצאו במצב כזה יוכל להיות תקיף בדעתו ולהחליט להרע לאחרים ומה גם בעונש מיתה בשביל שהאמת דורשת זאת, ואף בדורנו, שמדת הרחמים והחמלה אינה חזקה כ"כ, אי אפשר שיהי' איש מסוגל לזה, ולא מצד מעלת המדות, אלא מפני חסרון הבהירות הנכונה בענין הדרוש וחלישות הרצון וכת ההחלטה. אבל למלך חסיד

וטוב כדוד, כמה אמיצות לב דרושה היתה לו להתגבר על רגשותיו העדינים שלא יחשיכו אור שכלו ויוכל להחליט לרצח נפש איש גדול ממקורביו ביתו, לשמעיו רבו של שלמה, וקודם מיתתו, ביחד עם הצואה הנאמרת לשלמה בנו, „ושמרת את משמרת ד'“, יצוהו ג"כ לרצח נפש רבו, בהרגישו ובהחליטו בברור, כי אם לא יעשה דבר זה יגרום רעה למלוכה, וממילא גם למלכות שמים.

נסתכל נא עוד בדרכם של גדולי ישראל כמה דורות אחרי כן: „ת"ר, הלכה זו נתעלמה מבני בתירא וכו', אמרו כלום יש אדם שיודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו, אמרו להם אדם אחד יש שעלה מבבל והלל הבבלי שמו, ששימש שני גדולי הדור שמעי' ואבטליון וכו', מיד הושיבוהו בראש ומינוהו נשיא עליהם, והי' יושב ודורש כל היום כולו בהלכות הפסח; התחיל מקנטרן בדברים, אמר להן: מי גרם לכם שאעלה מבבל ואהי' נשיא עליכם, עצלות שהיתה בכם, שלא שמתם שני גדולי הדור שמעי' ואבטליון. אמרו לו רבי, שכח ולא הביא סכין מע"ש מהו, אמר להם, הלכה זו שמעתי ושכחתי" וכו'. ושם ע"ב: „אמר ר"י אמר רב, כל המתיהר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו וכו' מהלל וכו'". (פסחים ס"ו)

הנה מעשה בני בתירא יפליא כל לב, ולפי מושגינו למעלה מהאפשרות הוא, לקום מכסא הנשיאות ולמסרו לאחר, רק בשביל זה, שמצאו בו יתרון בדיעת דין אחד, שנעלם מהם. גדלות נפלאה היא שאין דוגמתה! רבינו הקדוש, שהפליגו חז"ל במדת הענוה שלו ואמרו: „משמת רבי בטלה ענוה“, (סוטה מ"ט) אמר ע"ז: „כל מה דיאמר לי בר נש אנא עביד, חוץ ממה שעשו בני בתירא לזקני, שירדו מגדולתן והעלו אותו“. (ב"ר ל"ג) אבל עוד יותר נפלאה היא ממנו הנהגתו של הלל, לבא בקנטור ואונאת דברים בשעה זו שהם הסירו כתר הנשיאות מעל ראשם ומסרוהו לו! הלל, סמל הענוה והסבלנות, חז"ל ברצותם להורות מדת הענוה אמרו: „לעולם יהא אדם ענותן כהלל" (שבת ל"א) ענותן זה, שלא היה אפשר להקניטו בשום פנים, כמו שספרו לנו חז"ל שם: מעשה בשני בני אדם שהמרו זה את זה ואמרו: כל מי שילך ויקניט את הלל יטול ד' מאות זוז, שאחרי שהטרידו אחד מהם באופן מבהיל לא עורר בו שום קפידא ונפשו לא נעתקה ממנוהתה כלל, עד כי יכול הי' לקרא לו „בני" ולהשיב לו בנחת על כל שאלותיו, הרי שהגיע במדת הענוה למעלה כזו שאין באפשרותנו להבינה ולהשיגה, האפשר כי הלל הענו יקנטר בדברים ויצער אנשים אלו שהטיבו לו כ"כ במסרם לו את כבוד נשיאותם? והיתכן שבשעה זו עצמה, שבודאי הי' ער אצלו הרגש בכל בהירותו

ותקפו בנדרותם וצדקתם של בני בתירא ומדת טובם וחסדם, שאז תתעורר בו מדת יהירות כזו נגדם לקנטרם ולצערם? הלא גם איש פשוט וגם רוח דרכו להביט בעין יפה על איש חסדו, ומה גם שלא לצערם ולקנטרם באותה השעה שעושה חסד עמו ובאותו מעשה החסד עצמו, ואיך אפשר להעלות על הדעת שהלל החסיד והענו יבא ליד מדה רעה כזו, ומי שיניד שהלל עשה זאת מצד הטבע הרע, לכד מה שהוא רשע, [אינו מאמין בקדושת חז"ל], הרי הוא שומה ומשוגע ממש.

ואם הדבר כן הוא, אדרבה נשוב ונשתומם מהכה האלקי הנמצא בו, כי אחרי שהכיר את כל אלה הנפלאות בבני בתירא, נודל צדקתם וענותנותם, ואחרי שהטיבו כ"כ עמו, שמסרו לו נשיאותם והושיבוהו על נפי מרומי קרת, כל זה לא ההשיך אור שכלו לבלי ראות נכוחה ולא מנע אותו מלהוכיחם בו ביום, כשמצא שעצלותם גרמה להם לבלי לשמש שני גרולי הדור ולהביע צערו הרב על התורה שחסרה להם עי"ז, בידעו שהתוכחה תקלע יותר אל המטרה כשתאמר בשעה שחסרונם ניכר ומורגש ביותר. המבין ויודע מעט בכחות נפש האדם, יבהל וישתומם מגדלותו של הלל, מנוגה ברל שכלו ומגבורת דעתו. וכמעט שאין לנו יכולת לתאר לנו האפשרות שימצא אצל האדם שכל כהיר וכח כביר כזה. ואם אמנם אמרו עליו, כי מפני יהירות נתעלמה ממנו הלכה, אין זו סתירה לדברינו, כי ודאי כונתו לשמים היתה, וכחות דמים ונשאים הניעו אותו לזה. אבל הו"ל הורונו בזה דבר נפלא בכחות נפש האדם, כי בה בשעה שעמד במצב רם ונשא כזה, אשר ישתומם עליו כל לב, בשעה שעמד בנסיון להתגבר על רגשותיו בשביל מטרת האמת, עכ"ז אם הגיע הדבר לדבר בשבח עצמו, נתעוררה בו באותה שעה גם מדת יהירות במדה מה, עד שגרמה שתשכח ממנו הלכה הידועה לו, משום כל המתייהר וכו', וזה מלמדנו כמה מסוכן הוא הדבר לדבר בשבח עצמו, כי איש אלקי כהלל, בהמצאו במצב קדוש ונורא כזה, נכשל בו. וחז"ל בכחם הנפלא לחדור אל כחות נפשו של האדם, מצאו כי פעלה בזה גם מדת יהירות. דבר זה מראה לנו עמק חכמתם בכחות הנפש ומדת האמת הנמצאת בדבריהם הקדושים המפליאה כל לב מבין.

נשוב ונתבונן בדרכם של חכמינו ז"ל בדורות שלאחריהם. (ראש השנה כ"ה) „מעשה שבאו שנים ואמרו ראינוהו שחרית במזרח וערבית במערב... ועוד באו שנים ואמרו ראינוהו בזמנו וכליל עברו לא נראה וקבלן רבן גמליאל, אמר ר' דוסא בן הרכינס עדי שקר הן... אמר לו ר' יהושע רואה אני את דבריך, שלח לי רבן גמליאל: גוזרני עליך שתבא אצלי במקלך ובמעוֹתך ביום

הכפורים שחל להיות בחשבונך... נטל מקלו ומעותיו בידו והלך ליבנה אצל ר"ג ביום שחל יום הכפורים להיות בחשבונו. עמד ר"ג ונשקו על ראשו, אמר לו בא בשלום רבי ותלמידי, רבי — בחכמה, ותלמידי — שקבלת את דברי".

עוד מצינו (ברכות כ"ו) „מעשה בתלמיד אחד שבא לפני ר' יהושע, אמר לו: תפילת ערבית רשות או חובה, אמר לו רשות, בא לפני רבן גמליאל... אמר לו חובה, אמר לו והלא ר"י אמר לי רשות, אמר לו המתן עד שיכנסו בעלי תריסין לביהמ"ד... אמר לו, יהושע עמוד על רגליך ויעידו בך... הי' ר"ג יושב ודורש ור"י עומד על רגליו עד שרגנו כל העם ואמרו לחוצפית התורגמן עמוד, ועמד. אמרו, עד כמה נצער' וניזל, בראש השנה אשתקד צערי', בבכורות במעשה דר' צדוק צערי', הכא נמי צערי', תא' ונעברי', מאן ניקום לי'... אלא נוקמי' לר' אלעזר בן עזרי'... תנא, אותו יום סלקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס. שהי' ר"ג מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו כבדו לא יכנס לביהמ"ד, ההוא יומא אתוספו כמה ספסלי... תנא, עדיות בו ביום נשנית, וכל היכא דאמרינן בירבוי, ההוא יומא הוה, ולא היתה הלכה שהיתה תלוי' בביהמ"ד שלא פירשוה, ואף ר"ג לא מנע עצמו מביהמ"ד אפי' שעה אחת, דתנן בו ביום וכו', אמר לו ר"ג וכו'.

בכלל יש להעיר, מה נפלא בית מדרש כזה! בו ביום שהורידו את רבן מכסאו ומנו אחר תחתיו, באותו יום עסקו כל היום בתורה בכל כחם והמהפכה וההתחדשות שנהיתה שם לא הפריעה מנוחת נפשם ולא דברו אדות זה מאומה, כי אם עסקו בתורה והורו כמה הוראות בשלות רוח גמורה, זה מראה לנו שמה שעשו הי' רק בחשבון ודעת, מבלי שלקחו בזה חלק כחות טבעיים ורצונות אישיים, אלא הכל נעשה בשכל תורה ובישוב הדעת. נצייר נא בנפשנו, האם אפשר שימצא בזמננו בית מדרש כזה? הלא כל דבר קטן המתעורר אצל הרבים, אם איזו תרעומת, אם איזה חדוש קל, כבר יפריעם ויבטלם מלמודם, ומה גם ענין גדול כזה. אבל באמת הבטל המסובב מעניני חדוש הוא מצד כחות הטבע והתעוררות המדות, אבל כשהדברים נעשים מצד החכמה ולשם שמים, אין החדוש יכול לגרום בטול תורה.

אולם עוד יותר יש להשתומם על ר"ג, שמצא עוז בנפשו לקבל כ"ז בשויון רוח, שנפשו נשארה במנוחתה, עד שלא מנע עצמו מביהמ"ד אפילו שעה אחת. שדעתו היתה צלולה לעסוק בעניני הלכה ביישוב ומנוחה ולא התפעל כלל מזה שהורידוהו מכסא הנשיאות ובטלו כל הסדרים וכל מה שהנהיג בביהמ"ד,

בהורותם שיכנסו הכל, בנגוד לדעתו שתלמיד שאין תוכו כבדו אל יכנס לביה"מ. ולמרות מה שלפי כחות טבע האדם הי' לו באותו יום להרגיש עצמו מדוכא, להתביש ולהצטער, לנזם ולברוח מחמת הרפה ובזיון, ראה בעיניו כל מה שנעשה באותו יום וסבל עליו נשיאותו של הבא במקומו והי' כפוף לפניו ונשא ונתן בהלכות שנשאלו בבית המדרש בדעת צלולה ומנוחת נפש. הלא רואים אנו, עד כמה הי' נר שכלו העצום מאיר בנפשו, עד שכמעט בטלו אצלו כל כחות הטבע. ועוד יותר מפליא הדבר, שאיש גבור ומנהיג כביר, שנהג נשיאותו ברמה באופן כזה, שגזר על ר"י, שהי' גדול ממנו בתורה — שקראו רבו בחכמה — שיבא לפניו במקלו ומעותיו ביום הכפורים שחל להיות בחשבונו, וצוה לו: עמוד על רגליך, והוא עמד על רגליו כל העת, משמעת חזקה כזו שררה בבית מדרשו, ובכ"ז כאשר הורידוהו מכסאו, לא ראינו ממנו התפעלות כלל, קבל על עצמו נשיאות של אחר והי' יושב ועוסק בתורה כאילו לא נעשה עמו דבר. — אות הוא, כי כל מה שעשה קודם לכן הי' רק ממקור החכמה ודעת תורה, בהכירו כי ראוי ויאות לנהוג הנשיאות באופן כזה לתכלית האמת, וגם בזה רואים אנו בו כח האמת, במה שהכיר והורה כי ר"י גדול ממנו בתורה ונשקו על ראשו כשקיבל דבריו, ומפני שהכל הי' אצלו בכח האמת, לכן גם אח"כ כשהורידוהו מנשיאותו, לפי שקול דעתם והוראתם כי לא נכון הדבר להתנהג ככה, ג"כ לא נתפעל מזה, ואותו ר"ג, שהי' בו כח נפלא כזה לומר לר"י עמוד על רגליך, אותו ר"ג עצמו לא נתפעל בדרתו מכסא הנשיאות ולא מנע עצמו מביה"מ כל היום. מזה רואים אנו כי האדם העושה כל דבר בכח הדעת השולט בכחותיו ומדותיו, צריך ואפשר לו לשנות מדותיו באופנים שונים הפכיים מן הקצה אל הקצה, ולהשתמש בכל הכחות השונים, בכל אחד בזמנו ומקומו הראוי, כי אין הכחות והמדות שולטים בו, רק הדעת חודרת בכל כחותיו והוא משתמש בהם לתכלית האמת.

ומכל זה רואים אנו כמה רחוקים אנחנו מלהבין אף קצה דרכיהם של קדמונינו ז"ל, מה גדולה הסכלות של אלו הסופרים הכותבים תולדות גדולי ישראל באופן שטחי, שאינם יורדים לעומקם של דברים, בתארם את אלו הגדולים עפ"י הבנתם הפעוטה, מורדים הם אותם עפ"י אמת המדה שלהם, ולמשל אילו היו מתארים את הלל עפ"י מעשה דב"ב, בודאי היו כותבים כי אף שהי' הלל עניו, מ"מ בין חבריו הי' מקנטר ומתיהר וכיוצא בזה דברי בלע וקטנוניות. מפני שאין להם שום ציור בקדושת חכמינו ז"ל וגדלותם, ולכן אינם ינעים לירד לעומק הדברים,

ומציידיים קדושי עליון אלו בדמות דיוקנם הם.

נראה ונתבונן בדרכי חו"ל עוד כמה דורות אחרים, שגם בהם רואים אנו איך השתמשו בכחות שונים מתנגדים מן הקצה אל הקצה, ולא התכוונו והמדות פעלו בהם, רק האמת הטהורה המוארה באור החכמה.

איתא בב"ק ס"ו: „ההוא גברא דהוי בעי אחווי אתיבנא דחבריו, אתא לקמי' דרב, אמר לי' לא תחוי ולא תחוי, א"ל מחוינא ומחוינא, יתיב רב כהנא קמי' דרב, שמטי' לקועי' מיני' כו'. א"ל... קום סק לארעא דישראל וקביל עליך דלא תיקשי לר' יוחנן שבע שנין ... אזיל ר"ל אמר לי' לר", ארי עלה מבבל, לעיין מר במתיבתא דלמחר, למחר אותכוהו בדרא קמא קמי' דר", אמר שמעתתא ולא אקשי', שמעתתא ולא אקשי', אנחת' אחורי' שבע דרי, עד דאותבי' בדרא בתרא, א"ל ר"י לר"ל ארי שאמרת נעשה שועל, אמר יהא רעוא דהני שבע דרי להוי חלופ שבע שנין דאמר לי רב, קם אכרעי', א"ל נהדר מר ברישא, אמר שמעתתא ואקשי', אוקמי' בדרא קמא, אמר שמעתתא ואקשי', ר"י הוה יתיב אשבע ביסתרקי, שלפא לי' חדא ביסתרקא מתותי', אמר שמעתתא ואקשי' לי' עד דשלפא לי' כולי ביסתרקי מתותי' עד דיתיב על ארעא, ר"י גברא סבא הוה ומסרחי גביני', א"ל דלי עיני ואחוי, דלי לי' במכחלתא דכספא, חזא דפרטי' שיפוטא, סבר אחוך סמחייך בי', חלש דעתי' וגח נפשי'. למחר אמר להו ר"י לרבנן: חזיתו לכבלאה היכי עבדי, א"ל דרכי' הכי. על לגבי מערתא, חזי דהוי הדרא לי' עכנא, א"ל: עכנא עכנא פתח פומיך ויכנס הרב אצל תלמיד ולא פתח, יכנס חבר אצל חבר ולא פתח, יכנס תלמיד אצל הרב פתח לי', בעי רחמי ואוקמי'. א"ל אי הוה ידענא דדרכי' דמר הכי לא חלשא דעתי, השתא ליתי מר בהדן" וכו'.

גם כאן רואים אנו דרך האמת ששררה בבית מדרשם, לשקול את כל אחד לפי מעלותיו הרוחניות ולהושיב את כל אחד ואחד במקום היאות לו לפי מדרגתו. זה אפשר רק אצל תלמידי חכמים שהחכמה מלמדתם ומנהיגתם. אולם כח נפלא מיוחד רואים אנו אצל רבם ר"י, שישב ע"ג קרקע בראותו שהתלמיד אקשי' לי' ולא ידע לפרוקי', וזה לא עשה עליו שום רושם להפריעו מלמודו. וגם מזה שלבסוף בקש מרב כהנא שילך עמו לבית מדרשו ולא חס על כבודו, רואים אנו בזה כח ענוה נפלאה,* ועם כל זה ראינו בר"י עצמו איך התנהג בגבורת הדעת ואמיצות הלב, כשהי' נוגע לכבוד מלכות שמים, במה שמצינו (ב"מ פ"ד) „יומא חד הוה קא סחי ר"י

(*) ביתר באור תמצא ענין זה בשעו"ד „גם ראשונים כעלאכרי" וכן תמצא שם ענין ר"י ור"ל דלהלן.

בירדנא, חזי' ר"ל ושוור לירדנא אבתרי', א"ל: חילך לאורייתא וכו', א"ל אי אהדרת בך יהיבנא לך אחותי דשפירא מינאי, קביל עלי'... אקרי' ואתני' ושווי' גברא רבא, יומא חד הוי מיפלגי בי מדרשא... ומאימתי גמר מלאכתן, ר"י אמר משיצרפם בכבשן, ר"ל אמר משיצחצחן במים, א"ל לסטאה בלסטיותי' ידע, אמר לי' ומאי אהנית לי, התם רבי קרו לי, הכא רבי קרו לי, א"ל אהנאי לך דאקרבינך תחת כנפי השכינה, חלש דעתי' דר"י, חלש ר"ל, אתאי אחתי' קא בכיא, אמרה לי': עשה בשביל בני, אמר לה: „עזבה יתומיך אני אחיה“, עשה בשביל אלמנותי, א"ל: „ואלמנותיך עלי תבטחו“, נח נפשי' דר"ש בן לקיש, והוי קא מצטער ר"י בתרי' טובא. אמרו רבנן, מאן ליזל ליתבי' לדעתי', ניזל ר' אלעזר בן פדת דמחדרן שמעתתי', אזיל יתיב קמי', כל מילתא דהוי אמר ר"י אמר לי' תניא דמסיעא לך, אמר את כבר לקישא, בר לקישא כי הוה אמינא מילתא הוה מסשא לי כ"ד קושייתא ומפריקנא לי' כ"ד פרוקי וממילא רוחא שמעתא, ואת אמרת תניא דמסיעא לך, אטו לא ידענא דשפיר קאמינא, הוי אזיל וקרע מאני' וקא בכי ואמר: היכא את בר לקישא, היכא את בר לקישא, והוי קא צווח עד דשף דעתי' מיני', בעו רבנן רחמי עלי' ונח נפשי'."

רואים אנו כאן כחות נפלאים, מדת משפט, עוז ונבונה, שלא רחם על ר"ל ואמר לאחותו, „יתומיך אני אחיה“, לא שעה לבכיות והפצרות אחותו, לא חס על בני' שישארו יתומים מאב ומדריך כר"ל, התלבש במדת גבורה וסגר בעד רגשות הרחמים והחמלה לה ולבניה, כבש את רחמיו ואת רגשות אהבתו לר"ל חברו ותלמידו הגדול בשביל פגעו בכבוד התורה, וגם אח"כ לא הצטער על עצם מיתתו, אלמנות אחותו והתיתמות בני', כל צערו ואבלו הי' בשביל חסרון התורה, בהעדר תלמיד ותיק כר"ל ולא יכול להרגע עד דשף דעתי'. מכל זה רואים אנו בר"י כחות נפש נפלאים מתנגדים זה לזה ורחוקים מן הקצה אל הקצה, מצד אחד ענוה נפלאה, שלא חס על כבודו כלל ולא נמנע מלהשפל לפני תלמידו, ומצד השני כח נבונה ואומץ לב להקשות את לבו אף נגד תלמידו היותר חביב במקום הדרוש בשביל כבוד שמים. וזה מוכיח כי לא התכונה והטבע הניעו את רגשותיהם, רק אור החכמה, שהאיר את כל מהות נפשם, הוא שעורר וקבע את רגשותיהם, ובשביל מעלת נפשו הרוממה עד אין קץ הועילו רגשותיו ומחשבתו ועשו רושם עז כ"כ, עד שבשביל חלישות דעתו מת ר"ל, ובתפילתו בעד רב כהנא החי' אותו. וכן מצינו בר"י (ב"ב ע"ה) על אותו תלמיד שלגלג, „א"ל אלמלא לא ראית לא

האמנת, מלגלג על דברי חכמים אתה, נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות". כח נשגב זה נובע ממקור נפש גדולה וקדושה, ורק לענקירוח כמותם, ה' הכח לפעול נפלאות במחשבתם ורצונם.*) ועפ"י דרכנו יש להבין מאמר חז"ל (יומא כ"ג), "כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם", שלכאורה הוא נפלא מאד, ואף לפי"מ שביארו המפרשים, שאינו אלא במסום שהוא נונע לכבוד התורה [עין רמב"ם סוף ה' ת"ת ובכ"מ בשם הראב"ד והריב"ש]*). מ"מ עדין קשה, דהו"ל למימר שמצוה לנקום ולנטור בשביל כבוד התורה, אבל מהו אמרם, "אינו תלמיד חכם"? אולם בזה מתחו בקרת חדה נגד ההשקפה המקובלת בעולם, כי תלמיד חכם הראוי לשמש לסמל, הוא רק זה שעושה אך טוב ואינו יכול לעשות רעה לשום אדם, והורו לנו כי אם ת"ח אינו יכול לנקום ולנטור במקום הדרוש, אות הוא שאינו תלמיד-חכם אין הוא תלמיד של החכמה, כי גם הטוב שהוא עושה הוא רק מכה טבעי ולא ממקור החכמה מוצאו, כי האיש ההולך בדרך החכמה אין אצלו שום הפרש באיזה כח הוא משתמש לתכלית הטוב, ורק מה שנחוץ וראוי עפ"י הוראת החכמה הוא עושה, בין לחסר בין למשפט, ואם אינו עושה עפ"י דרך החכמה במקום שנדרש לעמוד בפרץ ולהלחם, אין זה אלא או מפני שירא מקפוח פרנסתו או ממעוט כבודו או מפני שחסר לו אומץ הלב. וגם אפשר שזהו מפני חלישות כח ההכרעה לדעת בהחלט מה שנחוץ ודרוש לו לעשות, בין כה או כה אינו תלמיד חכם, כי באופן שהוא ירא לעשות משפט מפני חשש נזק, בודאי אינו תלמיד חכם, כי כבר הוזהרנו בתורתנו הק' "לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלקים הוא", הוזהרנו בזה שנאמין שלא יקרנו נזק מצד משפט הצדק, כאשר לא נכיר בו פנים וכו' וזהו פי', "כי המשפט לאלקים הוא" שלא יבואכם נזק בסבתו" (שע"ת לר"י שער ג') סימן ל"ג), ואם חסר לו אומץ הלב, ג"כ אינו תלמיד חכם ובמאמר

*) באחת משערי' מהשנים האחרונות באר רבינו את ענין זה שמצינו בהרבה מקומות בגמ' את הבטוי: "נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות", (ב"ב שם, ברכות נ"ח, שבת ל"ד, סנהדרין ק') שהאדם הגדול בהשקפה על החוטא ועל חטאו, ברכוז את מכתו עליו ועל מחיתו, (בחדרי לחך תוכי ובהתבוננו בחוק הכרתו בשפלות נפשו, אי אפשר לו להחזיק מעמד ומחבטלת מציאותו עד שנעשה גל של עצמות. וזהו ג"כ מה שמצינו בר"ש ב"י ובני כשיצאו מהמערע (שבת ל"ג), "חזו אינשי דקא קרבי וזרעיה אמר גמחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה. כל מקום שנותנין עיניהן מיד נשרף" – שמתוך השקפתם הבהירה בחכמית האדם וחיייו עלי אדמות, ומחזק הכרתם בגנותם של אלו הפנימיין חיי עולם בשביל חיי שעה. נתנו עיניהם בס, חדרו במבטם בטוהו נפשם ושללו את זכות קיומם וממילא נשרפו ונטל מציאותם כח זה הוא אחד מכחות הקדושה הנפלאים נמצאים בנפש הדיבוק באלקיה. שיש לו כח לפעול נפלאות במחשבתו הטוהרה ורצונו הכביר, הנובעים ממקור נשמתו הדיבוקה כשרשה האלקי.

*) ועי' שערי' אל וחסר המזג'.

החכם: „גם אומץ הלב ממקור הדעת מוצאו“, ואם חסר לו כח ההכרעה ושקול הדעת להחליט בכל הדברים הצריכים שקול והכרעה, ג"כ אות הוא שאינו תלמיד חכם, כי התלמיד חכם צריך שתהי' לו דעת והכרה חזקה וברורה, אומץ דעת ואומץ לב, ובמש"א חז"ל (נדרים מ"א) „דא לא קני מה קני“ (*).

ואם לחשוך אדם לומר, כי האיש שחסר לו כח הגבורה יוכל לפחות להטיב כראוי והגון, טועה הוא, כי האיש שאינו תלמיד חכם, שאין בכחו לנקום ולנטור במקום הראוי, גם להטיב לא ידע! כי מכיון שהוא עושה רק עפ"י התכונה והטבע, אף טובתו עד היכן תגיע? כי הלא גם מדותיו הטובות אינן שולטות בו רק עד שלא יבא לידי נסיון, וכשיבא לידי נסיון לעשות דבר מה נגד טבעו, לא יוכל לעשות מאומה, והטבע אצל האדם, אף אצל זה שתכונתו נוחה, הרבה מן הרע יש בו, כמ"ש „כי יצר לב האדם רע מנעוריו“, ורק בכח הדעת הוא יכול לנצח את טבעו. אילו לא הי' בכחו של ר"ג לומר „עמוד על רגליך“ או „בא במסלך ומעותיך“, לא הי' אפשר שכיום התפטרותו מן הנשיאות לא ימנע עצמו מביה"מ אפי' שעה אחת, אילו לא הי' בכחו של ר' יוחנן לישב ע"ג קרקע לפני כל תלמידיו, אזי לא הי' באפשרותו להקשות לכו כנגד ר"ל, ולהיפך, אילו לא הי' בכחו להתנהג באופן כזה עם ריש לקיש במקום שנוגע לכבוד התורה, לא הי' יכול להכניע את עצמו בפני תלמידיו, וכדומה לזה.

אולם מאידך ניסא עלינו לדעת, כי מזה גופא אנו למדים עד כמה יש לירא להרע לאחרים ולהשתמש במדת האכזריות לזה שאינו תלמיד חכם, כי מכיון שמדת הגבורה היא מדת תלמיד חכם, שמעשיו ממקור הדעת מוצאם, הרי זה שאינו תלמיד-חכם, שכחותיו הטבעיים שולטים בו, אינו רשאי להיות נוקם ונוטר. והרי אפילו שאול המלך, בחיר ד', מכיון שחסר לו במדה מה זה הכח של גבורת הדעת היאותה לתלמיד-חכם, ניטל ממנו כח מלכות, וכדמצינו בנמ' (יומא כ"ב): „אמר רב יהודה אמר רב, מפני מה נענש שאול — פירש"י לבא לידי דבר שעליו נטל ממנו מלכות — מפני שמחל על כבודו“ — פירש"י מפני שבתחילת מלכותו מחל על כבודו ונילה על עצמו שאינו כדאי למלוך שנאמר „ובני בליעל אמרו מה יושענו זה ויבוהנו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש“ והיינו כי מכיון שחסר לו כח הדעת ואומץ הלב לנקום נקמתו במקום הראוי, לא הי' בו כח מלכות לשפוט את ישראל ולהנהיג אותם, כי אחרי שחסרה לו המדה השלמה של תלמיד חכם, לא הי' רשאי להשתמש במדת משפט ולא הי' כדאי למשול על ישראל

(* עיי' שעויד. חכמה בינה דעה).

ולשפטם. וכמו שראינו כי מאותו חסרון עצמו, שלא הי' נוקם ונוטר במדה הנדרשת במקום הראוי והי' ו'חמן על אכזרים, השתמש אח"כ במדת נקמה שלא במקום הראוי ונתאכזר על רחמנים, כמש"כ: „ואת נוב עיר הכהנים הכה לפי חרב", ואמרו ע"ז חז"ל: „כל שהוא רחמן על אכזרים, לסוף נעשה אכזר על רחמנים". (ילקוט שמואל ט"ו).

ומה גם אנן יתמי דיתמי, ודאי עלול שנטעה בעצמנו כי כונתנו לשם שמים, ובאמת נהי' מושפעים מכחות טבע פשוטים וכמש"א חז"ל (מר"ר ויגש): „אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה וכו', יוסף קטנן של שבטים הי' ולא הי' יכולים לעמוד בתוכחתו וכו', כשיבא הקב"ה ויוכיח כל אחד ואחד לפי מה שהוא, שנאמר (תהלים נ') אוכיחך ואערכה לעיניך, עאכ"ו. והיינו כי בודאי השבטים חשבו כי כל מה שעושים הוא מצד האמת, ובכ"ז כשבאו לפני יוסף והכירו את מהות חטאם כפי מה שהוא, נבהלו מפניו, כשיבא הקב"ה ויוכיח את כל אחד לפי מהות מעשיו, כפי הגלוי לפני אור פניו יתברך ויעריך זה לפני האדם לראות את מעשיו כמו שהוא, עאכ"ו. וק"ו בן בנו של ק"ו אנחנו, כמה עלולים אנו להשלות את עצמנו לחשב שכונתנו לשם שמים במקום שהמדות והכחות שולטים בנו. ולכן יש לנו לירא ולפחד מאד, כי לא נרע הבחינה הנכונה בהנהגתנו, מאיזה מקור היא נובעת ולא נכיר את תכנה לפי מה שהיא.

ועכ"ז כל אחד לפי ערכו צריך להשתדל, שכל הנהגתו תהי' שלא מצד הטבע לבד, כי אם עפ"י הוראת החכמה שיש בו, ובאותה מדה צריך הוא להשתמש בכחות השונים הנטועים באדם והנחוצים כולם לצורך הנהגת החכמה.

אבל למען ידע האדם, אם הנהגתו במדות הנבורה ממקור החכמה נובעת, צריך הוא לבחון בנפשו, אם במקום שנוגע לכבודו וממונו פועלת החכמה פעולתה לכבוש את כחות נפשו ולעשות כפי דרישת האמת, כי רק אז יוכל להתנהג עם אחרים גם במדות הנבורה ולהרע במקום שמוצא לנחוצ עפ"י החכמה והאמת.

כלל של דבר, צריך האדם להשתדל שהדעת היא שתמשול על כהותיו והיא תנחהו בכל הנהגתו להשתמש בכל הכחות כולם, עם כ"א במקום הנדרש לפי אור החכמה ודעת אמת.

אולם למען לא יטעה האדם בדרך זו ולא יכשל, העצה היעוצה היא, שירגיל האדם את עצמו, שבכל שאלה הבאה לפניו, ידין עליו בשוב דעת ומנוחת נפש ולא יתעוררו בו הכחות והרגשות טרם יתברר הדבר ויתישב בלבו, ורק אחרי הדיון המיושב יבא הרגש והכח הנכון להשתמש בו במקום הדרוש.

גם אצל הקב"ה כביכול מתראית לפנינו הנהגת מדותיו בדרך זו, כי מכיון שהנהגת האדם צריכה להיות כן, ודאי נמצא שורש ענין זה בהנהגה העליונה שהיא כדוגמת, "שעור קומה" של האדם שנברא בצלם ודמות."*)

מצינו במדרש (ילקוט בשלח), "ויושע ד' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים, וישראל ביד מצרים היו, אלא בשעה שיצאו ישראל ממצרים פתח עוזא שר של מצרים לפני הקב"ה ואמר לפניו: רבש"ע, אומה זו שאתה מוציא ממצרים יש לי עלי' דין, יבא מיכאל שר שלהם לדון לפניך עמי, אמר הקב"ה למיכאל בא ודון עמו... פתח עוזא שר של מצרים וכו' מיד שתק מיכאל, באותה שעה השיב הקב"ה ואמר לעוזא: יש לי ללמד זכות על בני ישראל" וכו'. ולהלן: "וירא ישראל את היר הנדולה, בשעה שבקש הקב"ה להטביע את מצרים, עמד עוזא שר של מצרים לפני הקב"ה וכו', ובאותה שעה כינס הקב"ה כל פמליא של מעלה ואמר להם הו' דנין ביני ובין עוזא שר של מצרים, בתחילה הבאתי עליהם רעב והעמדתי להם יוסף וכו', והשיבו לו כל פמליא של מעלה הדין עמך ועשה מה שאתה חפץ. באותה שעה ענה עוזא ואמר: "רבש"ע, יודע אני בעצמי שהן חייבין, אלא שב עליהם במדת רחמים", באותה שעה עמד נכריאל ולקח מלכן של טיט ועמד לפני הקב"ה ואמר: "רבש"ע, הלא שעברו בניך שעבוד קשה, תרחם עליהם?" מיד חזר הקב"ה וישב עליהם במדת הדין וחזר וטבעם בים — לכך נאמר: "וירא ישראל את היר הנדולה".

ולכאורה קשה להבין משא ומתן זה שבין הקב"ה ושר של מצרים, ומהו "שב עליהם במדת רחמים", "וחזר וישב עליהם במדת הדין". אבל באמת הוא ציור נפלא המראה על ענין היוצא מתוך ישוב הרעת וחכמה, שכשהי' הקב"ה צריך להתנהג עם המצרים במדת דין קשה, באופן נורא ומבהיל כזה, הורו לנו חז"ל, שהי' זה, כביכול, אחרי שקול דעת מכל הצדדים, כשאחרים נושאים ונותנים לפניו, זה מזכה וזה מחייב. ולבסוף חזר וישב על כסא דין, שהנהגתו עם מצרים היתה, כביכול, אחרי ישוב והחלטה לשבת על כסא דין ולהשתמש במדת משפט.

"ויושע ד' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים, וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים" — ועדיין לא אמרו שירה, לא שרו את שירתם על ישועתם ועל מפלת מצרים, כי אף שהרעו להם מאד, בכל זאת איך אפשר לשיר ולשמוח שמחה שלמה כשרואים מחנה גדול של בני אדם מוטלים על שפת הים, מתנלנלים ביסורים נוראים, מתים ולא מתים, אבל — "וירא ישראל את היר הנדולה

(*) עיין שער'ד. בעלמנו כדמותנו".

אשר עשה ה' במצרים, ויראו העם את ד' ויאמינו בה' ובמשה עבדו" — „אז ישיר משה ובני ישראל", כי רק אז, בהכירם את יד ד', כשראו התגלות מלכותו ית' ובאו לידי יראה ואמונה בהירה — רק אז ישיר משה, כי על זה ראוי הי' לשיר ולשמוח. והנה דבר זה הי' למשה נגד טבעו ורק ממקור החכמה מוצאו, כי הנסל הי' למשה, איש האלקים, בראותו אנשים מתגלגלים ביסורים נוראים, מפרפרים בין החיים והמות, לשיר ולשמוח שמחה עצומה? אין זאת אלא, שהדעת ואור החכמה הביאוהו לזה, בראותו את כח ה' הגדול, שנתגלה והביא את בני ישראל לידי אמונה בה' ויראתו ואשר לעומת ענין רם ונשא כזה, הכל כאין וכאפס — „אין לו להקב"ה בכית גזיו אלא אוצר של יראת שמים בלבד" (ברכות ל"ג ע"ב) — היינו, לפי מחשבת הקב"ה, התכלית מכל הפעולות ומכל הענינים הנמצאים בעולם היא יראת שמים שאצורה בהם, וכל העולם אינו אלא „אוצר של יראת שמים בלבד". וכמש"א חז"ל: „אין לו להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים בלבד" (שבת ל"א ע"ב) **כי באמת כל עניני הבריאה ומהלך דרכה, כל יצור וכל פעולה, עקרם הוא רק הגרעין הפנימי של אמונה ויראת ד' המתגלה ומתעורר על ידם, ורק זהו תכנם באמת ושאר כל הענינים הם כאין והכל הבל.**

ובכן כשראה משה רבינו בקריעת ים סוף ומפלת מצרים, אור של יראה ואמונה, שהאירו בלבות בני ישראל, נכבשו אצלו כל רגשות הרחמים מהתגברות השמחה, בראותו בחכמתו את אור האמונה והיראה תכלית הכל.

ובזה תקן מה שחטא כבר באמרו: „ומאז באתי אל פרעה", שאז בא החטא ע"י שנמשך אחרי רגשותיו — רגשות האהבה והחמלה לבני ישראל, כי הוא, הרועה הנאמן של עם ישראל, שאמר: „אלף משה ימותו ואל ינוזק צפרנו של אחר מהם" — בראותו צערן של ישראל, נתפעל כ"כ מזה, עד שמרוב עגמת נפש וצער הטיח דברים כלפי מעלה, ונמצא שחטא במה שהלך אחרי רגשותיו הטבעיים, וזה הי' חטא גדול לאיש האלקים העבד הנאמן, ובוזה הכח תקן את חטאו, במה שהראה אח"כ התגברות הדעת על הרגש, שבראותו את היר הגדולה אשר עשה ד' במצרים, לא שעה אל הרגשות של רחמים למצרים, כשראה אותם מתים על שפת הים, והראה גבורת השכל לשיר אז את השירה לד'. וזה מלמדנו, כי אור החכמה צריך להאיר את כל האדם, להשתמש בכל כחות נפשו, כפי הוראת החכמה. ורק אז יאות לו השם: „תלמיד-חכם".